

В'ячеслав Яремчук

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
В ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОМУ
КОНСТРУКТІ ПОЛІТИКИ РФ ЩОДО УКРАЇНИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті аналізуються основні напрями новітньої релігійної експансії РПЦ в Україні, яка в умовах «гібридної війни» перетворилася на істотний чинник російської інформаційно-пропагандистської політики, спрямованої на легітимізацію

агресивних дій РФ, дискредитацію України як суверенної держави, розмивання громадянської і етнічної ідентичності українських громадян.

Ключові слова: Руська Православна Церква, «гібридна війна», інформаційно-пропагандистська політика, Російська Федерація, Україна.

V. Yaremchuk. Ruska Orthodox Church in to the informatively propagandist konstrukti politicians of RF in relation to Ukraine on the modern stage.

Basic directions of the newest religious expansion of RPC in Ukraine, which in the conditions of «hybrid war» grew into the substantial factor of Russian informatively propagandist policy, directed on legitimizaciyu of aggressive actions of RF, discredit of Ukraine, as a nation-state, washing out of civil and ethnic identity of the Ukrainian citizens, are analysed in the article.

Key words: Ruskaya Orthodox Church, «hybrid war», informatively propagandist policy, Russian Federation, Ukraine.

Агресія РФ проти України, анексія Криму, розгортання збройного проросійського сепаратистського руху на Донеччині стали на початку 2014 р. для країни надзвичайними викликами, з якими вона вперше стикнулася на 23-му році своєї новітньої історії. До цього часу Україна – багатонаціональна і багатоконфесійна країна була чи не єдиною на пострадянському просторі, яка спромоглася уникнути жорсткого суспільного протистояння. Нинішні події, нав'язані ззовні, створили ситуацію, коли вперше за майже 70 років після завершення Другої світової війни Україна була вимушена боронити своє суверенне існування, що потребувало мобілізації зусиль не лише політичної влади, але й усіх суспільних інститутів, усього суспільства.

Ситуація суттєво ускладнена тим, що РФ у боротьбі проти України застосувала новий вид агресії – «гібридну війну», в якій, окрім комплексного застосування класичних прийомів ведення збройних дій, особлива увага приділялася «інформаційній війні», яка упродовж 2013–2015 рр. набула щодо України тотального характеру. Повною мірою це знайшло вияв в інформаційно-пропа-

гандистській політиці РФ, яка за останні роки «перейшла межу» й, вдаючись до радянських та геббельсівських атаків, перетворила канали «надання новин», «інформації» на канали маніпулювання суспільною думкою. Тут мається на увазі намагання країни-агресора публічно залишитися стороною, непричетною до конфлікту, нав'язати свою волю Україні (окрім латентного збройного втручання) з допомогою інших засобів, у тому числі за рахунок підміни реальних уявлень про характер подій «інформаційними фантомами» – відповідним підбором і формою подачі інформації, «густо замішаній» на пропаганді. Її мета полягає у формуванні «потрібної» суспільної думки, що має слугувати консолідації навколо Кремля російського суспільства (створення «образу ворога», «зовнішньої загрози» тощо), натомість, розкладу й деморалізації супротивника – українських громадян*. При цьому останні мали стати не лише об'єктом російського інформаційно-пропагандистського впливу, спрямованого на зміну їхніх ціннісно-ментальних установок, звичної ідентичності (перетворення українців навіть не на «малоросів», а на «благовірних росіян», «руських»), але й активним інструментом антиукраїнської деструкції.

Одним з важливих чинників «гібридної війни» стала Російська Православна Церква (РПЦ), доктрина якої – «русский мир» набула якості універсального інструменту у новому «хрестовому поході» проти «найближчого по крові сусіда» [1]. Разом з тим, і набираючий оберти «російський релігійний фанатизм» [2], що являв собою підміну віри культом сили, перетворився для України, її суспільства на загрозливий виклик, що і **зумовило звернутися до згаданої проблеми.**

Актуалізація питання полягає у тому, що РПЦ, відродивши дорадянську практику взаємин між церквою і державою, що

* Потужна атака, аналогічна до періоду «помаранчевої революції», була розпочата наприкінці 2013 р., коли Євромайдан, Революція Гідності зображувалися інформаційно-пропагандистськими каналами РФ не інакше як «антидержавний переворот», «хаос», «розпад України». Вже тоді були створені умови для успішної експлуатації тез про необхідність захисту «росіян», «російськомовних громадян» України, «православ'я» від «київської фашистської хунти», а згодом – «каральних батальйонів» тощо.

нагадувала візантійську традицію, набула якості «державної церкви», потужного соціального інституту, який відігравав важливу роль у внутрішній і зовнішній політиці РФ. Згідно з визнанням експертів, саме керівництво РПЦ допомогло сформувати модель режиму В. Путіна, а їхні спільні наміри щодо сакралізації «російської національної ідентичності» стали одним з провідних факторів, які посилили в країні авторитарні тенденції, забезпечили владі суспільну підтримку*. Наслідком створення «політичного альянсу» між церквою і владою, заснованого на приматі винятковості Росії, її історичній місії щодо домінування над Євразією, стали новітні агресивні дії РФ на міжнародній арені, зокрема, в Україні. РПЦ ж, яку суспільство в РФ переважно сприймало як «символ російської культури і національної ідентичності», але не як «духовний фактор», присутній у повсякденному житті, перетворилася на потужний інструмент здійснення експансіоністської політики в культурно-ідеологічній сфері [3].

Прагнучи посилити своє становище, ієрархи церкви постійно артикулювали на важливій ролі, яку впродовж тисячі років відігравало православ'я у зміцненні основ російської державності, інтеграції російських земель, захисту країни від зовнішніх завойовників [4]. У затвердженому у 2000 р. засадничому документі «Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви» були визначені сфери тісної співпраці церкви і держави, серед них: миротворча місія на міжнародному, міжетнічному і громадянському рівнях; сприяння до взаєморозуміння між народами і державами; патріо-

* Згідно з результатами опитування Фонду «Громадська думка» (РФ, квітень 2012 р.) більшість респондентів висловлювала довіру РПЦ – 64% (про позитивну роль церкви висловилося 73% респондентів), її главі – Патріарху Кирилу – 56% (Див.: РПЦ відіграє позитивну роль у житті суспільства // Релігія в Україні. – 2012. – 7 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/foreign_news/16145-rpc-vidigraye-pozitivnu-rol-u-zhitti-suspilstva.html). Ці показники цілком респондувалися з «урапатріотичними» настроями росіян, зафіксованими на початку 2014 р., які різним способом «підігривалися» з боку РПЦ – абсолютна більшість з них схвально сприйняла приєднання Криму до РФ, позитивно ставилася до підтримки проросійських сил у Південно-Східній Україні, до повного чи обмеженого права приєднання до РФ територій колишнього СРСР.

тичне виховання; участь у діяльності релігійних і світських ЗМІ; протидія псевдорелігійним структурам [5].

Варто наголосити й на деяких «чеснотах», які пропагувала РПЦ (вони повторювали риторику політичних лідерів РФ періоду стабілізації «путінського правління») – принципова відмова від революційних настроїв на користь еволюційного шляху розвитку, пропаганда ідеї підтримки чинної влади РФ, її наміру збереження Росії як сильної і «духовної держави», різке протиставлення «сучасному західному світу», неприйняття «однопольярної моделі світу» [4]. Широкий спектр засобів впливу на суспільство (від релігійної практики до соціальних мереж Інтернету) давало можливість РПЦ виступати суб'єктом політичного цілеспрямування, мобілізації, спонукання, що активно використовувалося офіційною Москвою. До її арсеналу були залучені й деякі ціннісні орієнтири РПЦ, які стали складовими «інформаційно-пропагандистських штампів» РФ, що зримо проявилось в умовах «гібридної війни», розв'язаної проти України.

Передусім, це стосувалося ідеї «русского мира», просування якої в останні роки пов'язувалося з РПЦ та її очільником Патріархом Кирилом. У нинішній час огорнута в релігійні лаштунки геополітична доктрина спрямована щодо України (як «штучного» й невдалого державного утворення, частини «Русі»), на її остаточне поглинання РФ. Подібна участь мала стосуватися й українців, що бачилося шляхом розмивання української етнічної і громадянської ідентичності, підміни їх «російським варіантом» («слов'яни», «руські», «православні» і т. д.).

Новітня реанімація ідеї «русского мира» була пов'язана з політичними структурами РФ. На початковому етапі йшлося про створення багатомільйонної армії прибічників РФ серед російської діаспори, а в перспективі – відтворення з їхньою допомогою могутності Росії у кордонах колишнього СРСР (чи Російської імперії), відновлення впливу на колишні європейські країни-сателіти. Організаційна формалізація ідеї відбулася у 2007 р. зі створенням громадської організації – Фонд «Русский мир», завдання якої полягало у популяризації російської мови і культури. Мета наступної «громадянської ініціативи» – Фонду підтримки і захисту прав співвітчизників, які проживають за кордоном (2012 р.) –

виявилася суттєвішою – надання російським співвітчизникам «усебічної правової й іншої необхідної підтримки у разі порушення їхніх прав, свобод, законних інтересів». Засновниками обох фондів виступили державні структури. Таким чином, упродовж декількох років РФ створила інструмент впливу на російську діаспору, яка налічувала близько 30 млн осіб. Однак аналіз діяльності згаданих інституцій вказував на їхню незначну «корисну дію». Серед головних причин цього було недостатнє й непрозоре фінансування, бюрократичні методи діяльності, відсутність «політичних аспектів» (!) у роботі з діаспорою [6]. В Україні до втілення ідеї «русского мира», яка проводилася під егідою ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, була причетна «Всеукраїнська координаційна рада російських співвітчизників», що об'єднувала близько 125 зареєстрованих організацій [7].

Вагомим учасником доктрини «русского мира» стала РПЦ, яка надала йому сакралізованого змісту, суттєво посиливши й скріпивши її інтегруючі засади (російська мова, російська культура, російська етнічна ідентичність, спільність історичної долі) спільністю православ'я («руська православна цивілізація»). Це «дійство» відбулося на III Асамблеї «Русского мира» (2009 р.), яку відкрила програмна доповідь Патріарха Кирила [8] щодо «церковного бачення» проекту. Очільник РПЦ головну увагу звернув на проблему геополітичних викликів, які постали перед РФ, трактуючи потребу збереження «культурно-національної ідентичності» росіян, «православного цивілізаційного простору» виключно у руслі протистояння «глобалізації», «Заходу», «Європейському Союзу». Саме доктрина «русского мира», її втілення і мала не лише забезпечити збереження унікальної «руської цивілізації», але в умовах «духовної, моральної кризи сучасної людської цивілізації» (!?) стати самодостатнім суб'єктом у «формуванні світоустрою», «значимим гравцем на світовій арені». Незважаючи на запевнення патріарха, що «русский мир» не може бути інструментом політичного впливу РФ (об'єднує цивілізаційний простір, який «не вміщується в кордони однієї держави»), висловлені ідеї мали експансіоністський характер, спонукаючи мільйони громадян різних країн до участі у втіленні «доленосного завдання» – збереження «самобутності», «високих життєвих ідеалів» «святої Русі».

До ядра «русского мира», окрім РФ, були «приписані» Україна та Білорусь («спільний наднаціональний проект», країни «історичної Русі»), народи яких, начебто, у переважній більшості приймали «російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності» (?!). Хоча Кирил при цьому і згадував, що не піддавав сумніву суверенність названих країн, однак кількаразовий наголос на тезах: «нині існуючі державні кордони», «принаймні на сьогоднішній день» – вказував, що ієрарх РПЦ, як і керівництво РФ, ставився до них довільно, як зайва перепона в інтеграційному русі народів «русского мира». Суперечливий (на тлі пасажів щодо підтримки «міжнаціонального і міжрелігійного миру», «різних корінних мов», відрази до «ксенофобії і шовінізму») зміст мали й проголошені основи «русского мира»: бережливе ставлення «руських людей» до своєї віри й шанування віри інших; наділення «російської культури і мови» надетнічними якостями; «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток» («руська традиція»). Останнє не випадково було співзвучним зі стратегією «переписування історії» Кремлем.

Згідно з угодою, підписаною між РПЦ та Фондом «Русский мир», передбачалася тісна співпраця інституцій у справі «консолідації співвітчизників», «збереження їхньої духовної, мовної і культурної ідентичності». Особлива увага приділялася співробітництву в інформаційній сфері – ведення координованої політики, в тому числі у справі підтримки російськомовних ЗМІ, інформаційних ресурсів, «орієнтованих на висвітлення позитивного образу Росії за кордоном», «формування Русского мира».

Важливо згадати й про проблему «справедливих війн», яка знайшла апробацію у вже згаданих «Основах соціальної концепції Руської Православної Церкви», низка постулатів якої мала подвійне трактування. Тема «справедливих війн» (у тому числі «на чужій території») була центральною у розділі «Війна і мир». Вони, за визнанням РПЦ, могли вестися за певних умов: війну могла оголосити тільки законна влада (після застосування всіх засобів для уникнення конфлікту) і лише для «досягнення справедливості». «Миротворче служіння» церкви полягало у принциповій позиції щодо неприйнятності «пропаганди війни і насилля»,

прагнення до вирішення конфліктних питань виключно переговорним способом [5]. Однак, як виявилось, на початку 2014 р. і в подальшому, згадані миротворчі засади РПЦ щодо України, незважаючи на голосну риторику, були проігноровані або «гнали» на користь агресора.

Поряд з тим, незважаючи на реальну загрозу національній безпеці України, які несли настанови РПЦ, вона тривалий час, що мало і політичні підстави, не входила до предмета особливого зацікавлення з боку українських політиків, суспільствознавців, релігієзнавців. У релігійній сфері України, окрім відомого «православного розламу» (конфліктність і конкуренція між УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ), занепокоєння влади викликали переважно «нетрадиційні» і «новітні» релігії, які набули поширення в останні два десятиліття. Вносячи певні зміни в усталений баланс між релігіями, поширеними в Україні, вони, маючи позаукраїнське тяжіння й будучи неукоріненими культурно і ментально в українське суспільство, не маючи безпосереднього зв'язку з традиціями релігійної духовності несли небезпеку щодо деструктивного впливу на свідомість віруючих, норм поведінки і дій на індивідуальному і колективному рівнях*. І лише надзвичайна активність щодо України з боку РПЦ, виявлена на зламі першого–другого десятиліття XXI ст., яка розцінювалася як «багатовекторна інтервенція» на релігійному, освітньому, мовному, культурному полі [9, с.41], особливо її позиція безальтернативної підтримки РФ у «гібридній війні», викликало до неї посилену увагу.

* Одне з перших ґрунтовних соціологічних досліджень (2003 р.) підтвердило ситуацію, коли в Україні жодна з церков та релігій не були домінуючими. Паства ж провідних трьох християнських церков – УПЦ, УПЦ КП та УГКЦ становила близько 85% всіх віруючих. Жодна з інших церков, включаючи й нетрадиційні та новітні релігійні організації, не охоплювала більше 2% віруючих (чи 1% всього населення). (Див.: Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження «Релігія та церква в сучасній Україні» (2003) // RISU: Релігійно-інформаційна служба України. – 2004. 14 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/sociology/33985/>). Останні статистичні дані Державного департаменту у справах національностей і релігій щодо «релігійної карти» України свідчать про незначну вагу у суспільно-політичному житті новітніх та нетрадиційних релігій, а зважаючи на суспільне ставлення до них (переважно негативне), – і їхню невідрадную перспективу щодо поширення.

Зокрема, варто звернути увагу на підживлення сепаратизму в Україні, що тривалий час практикувалося в релігійній практиці РПЦ. Так, відповідний код («просто ми його не помічали або ж ... не надавали ваги»), далекий від цінностей як сучасної України, так і мотивів давньоруського, козацького менталітету, був закладений у церковний процес РПЦ та УПЦ, що відкладалося й спрацьовувало у підсвідомості священників та «вірних чад канонічної церкви». Про це свідчив й аналіз богослужбових книг, в яких було широко представлене рабське приниження людської гідності перед правителем (царем), «українська меншовартість», «комплекс провини» тощо. У створених в Московському патріархаті і прийнятих для використання УПЦ церковних текстах відбулася суттєва підміна смислів (серед них – «територія України» – це споконвічна Росія), що здійснювалося в угоду геополітичним амбіціям керівництва РФ. Наприклад, у церковній службі в День пам'яті князя Володимира назви «Росія», «російський» згадуються понад 40 разів (!), «Русь» – 8, «Київ» – 4, «Україна» – 1 (!). «Несподіванкою» стало й трактування князя Володимира «Російським царем», а людей «Давнього Києва» «людьми Російськими» [10; 11].

Варто зазначити, що українське суспільство досить боляче відреагувало на згадану активність РПЦ, зокрема, сакралізацію ідеї «руського мира». У багатьох публікаціях висловлювалося занепокоєння з приводу абстрактних і двозначних висловів Патріарха Кирила, які були насичені суб'єктивістським баченням історичного процесу, висловлюванням неповаги щодо «не російської» частини православних віруючих, елементами маніпуляції. Це стосувалося й актуалізації удаваної загрози, коли українці практично залишалися без вибору: їхнє неприйняття «руського мира», євроінтеграційний курс, начебто, мало призвести до обов'язкової втрати «культурно-національної ідентичності», розчинення у «котлі глобалізації».

Через це широко розрекламована в РФ згадана ідея характеризувалася як така, що перетворилася з духовного ідеалу на експансіоністську імперську доктрину, геополітичний проект, який не мав нічого спільного з православ'ям. Саме через ці причини, як зазначали експерти, вона не знаходила бажаної з боку Кремля підтримки серед політичної еліти та віруючих в Україні [12]. Разом з тим,

враховуючи безперспективність втілення ідеї «русского мира», адже вона від початку мала проблеми «репутаційного характеру» (нестикування «заявлених чеснот» існуючим реаліям російської дійсності, які далеко відстали від світових стандартів – розвитку демократії, громадянського суспільства, життєвого рівня громадян [13]), виносилося передбачення, що вона могла бути втіленою в Україні лише через ПРИМУС, супроводжуючись переходом від мультикультурності і багатоконфесійності до вузьконаціонального («русського») й моноконфесійного (РПЦ–УПЦ) [14]. Деякі автори, базуючись на історичних аналогіях, слушно порушували питання про небезпеку доктрини «русского мира», за яким проглядався не «інтеграційний», а «анексійний» характер («...Януковичі і Литвини ще будуть думати, як колись гетьмани: як же так сталося, що ми раби Москви?» [15]). Враховуючи ж постійно висловлювані з боку керівництва РФ тези щодо «спільної історичної долі», «політичної доцільності», доповнених і від РПЦ («Дніпровська купель»), яка дозволила перетворити себе на інструмент ідеології, Україна навряд чи могла скористатися правом «добровільно не бути частиною “русского мира”» *. У цьому разі, як про це зазначалося ще наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст., українців мало чекати передбачуване – звинувачення у зраді, проголошення анафема і, нарешті, з благословення церкви – упокорення («Вам слово, товариш маузер!» [15]), свідками чого ми стали на початку 2014 р.

Однак подібні настрої були нейтралізовані українською владою, особливо за часів правління В. Януковича, якого вперше благословив на вступ на посаду Президента України очільник РПЦ,

* Передусім, це полягало у спорідненості доктрини «русского мира» з іншими ідеологіями, які провокували численні конфлікти в Європі, зокрема, з «німецьким миром» початку ХІХ ст., який був реакцією на німецьку політичну роздрібненість у післянаполеонівський період. Розпочавшись з пропагування німецької мови і культури як інтегративних чинників для об'єднання німецького народу, ідея, до розробки якої були причетні відомі філософи-гуманісти, досить швидко еволюціонувала в ціннісних орієнтаціях від лібералізму до крайнього націоналізму, консерватизму й мілітаризму, підпорядкуванню інтересам Великої Німеччини. Продовженням такої трансформації стала й поява ідеї гегемонії Німеччини в Європі, яка з метою втілення «божественного світопорядку» мала скористатися правом сили («законної війни») проти «недостатньо духовних» й малорозвинутих сусідів.

що розцінювалося проросійськими силами як знакова духовно-історична подія [16]. Політичні діячі в Україні не тільки не виявляли бажання у протидії проникненню небезпечного для країни «русского мира», але й всіляко підігрували керівництву РФ, РПЦ («Руский мир – ... поняття, яке ніяк не суперечить політичній незалежності», «Україна є частиною Русского мира»; Д. Табачник [17]). Про це свідчили й різноманітні форуми (зокрема, «Товариства православних мирян України»; 2010 р.), заангажованих експертів чи політиків, які прагнули довести безпідставність загрози «русского мира», але його важливість у «здійсненні релігійно-культурної ідентифікації» для громадян України, забезпечення «християнської ідентичності» країн Євросоюзу [18]. Як виявилось, деяких «нейтральних» аналітичних агенцій України не лякали «абстрактні» й «обережні» сентенції глави РПЦ («русский мир» чи то існує, чи... його треба створювати», «політична структура «Русского мира» могла б будуватися за зразком Британської співдружності» тощо), однак, головну свою критику вони звертали на... «українських політиків з табору «свідомих», звинувачуючи їх (!) у нагнітанні небезпеки для України [19].

Рівень поширення впливів, що знаходило активний опір хіба що з боку національно-радикальних сил, давало обґрунтовані підстави стверджувати, що вже на час 1025-річчя хрещення Русі (2013 р.) в Україні «русский мир» посів вагоме місце в суспільно-політичному житті, втягуючи країну в орбіту впливів РФ. Це стосувалося й застосування режимом В. Януковича у боротьбі проти політичної опозиції, прибічників курсу на євроінтеграцію «політичного православ'я» [20], що супроводжувалося сприянням у діяльності РПЦ та УПЦ, просуванням ідеї «єдності Святої Русі». Про це свідчила й активність Патріарха Кирила, який після свого обрання у 2009 р. предстоятелем РПЦ особливу увагу приділяв Україні. Лише у 2011 р. він з візитами відвідав Україну сім (!) разів.

Тому не випадково з моменту виникнення гострої політичної кризи в Україні наприкінці 2013 р., пов'язаної з Євромайданом, Революцією Гідності, позиція керівництва РПЦ щодо свого сусіда виявилася цілковито лояльною й відповідною до риторики Кремля, розв'язаної українофобської інформаційно-пропагандистської кампанії у російських ЗМІ. Це, у свою чергу, давало обґрун-

товані підстави для твердження, що Московський патріархат, близькі до нього релігійні структури в Україні (агенти впливу*) відігравали помітну роль у загостренні протистояння, в тому числі й ескалації конфлікту на Донбасі. Вперше Патріарх Кирил торкнувся цієї дражливої теми наприкінці грудня 2013 р. у новорічному молебні, в якому поза тезами занепокоєння за долю «братнього народу» з Євромайданом пов'язувалася поява загрози порушення «духовної єдності» між росіянами і українцями, руйнування «єдності нашої Церкви». За загальними висловами на кшталт братерська Україна «є частиною спадщини історичної Русі», «процвітання життя» росіян і українців можливе лише за умови збереження і зміцнення існуючих відносин [21] – проглядався намір як консервації режиму В. Януковича, так і перекриття європейського вектора розвитку для України.

Громадськість була ознайомлена з «розшифровкою» цих тез на початку січня 2014 р. Так, у різдвяному інтерв'ю Патріарха Кирила, яке він дав відомому українофобу Д. Кисельову, генеральному директору інформагентства «Россия сегодня», була висловлена категорична негативна оцінка Євромайдану («революційна ситуація»), який, начебто, створив «загрозу поділу нації, загрозу чергового витка громадянської конфронтації». Неприпустимим, на переконання Патріарха, була й присутність на барикадах в Україні священників (у наступному ідентифікувалася і їхня конфесійна належність – «розкольники», «уніати»), які «під'юджували народ». Наголошувалося й на тому, що українське

* Передусім, йшлося про найчисельнішу серед інших конфесій – УПЦ, яка, згідно з оцінками експертів, перетворилася на «впливовий канал російської пропаганди в українському суспільстві, популяризатора ідейних конструктів «русского мира» та провідника сепаратизму», а в цілому – захисника інтересів Росії (Див.: Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2015. – С.368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf; Тышкевич И. РПЦ объявила войну Киеву, или почему Украине необходимо решить религиозный вопрос [Електронний ресурс] / И. Тышкевич // RISU. Религиозно-информационная служба Украины. – 2015. – 28 травня. – Режим доступу: http://risu.org.ua/gu/index/monitoring/society_digest/60111).

суспільство повинно мати певне «щеплення проти такого способу вирішення політичних завдань» [22].

Більш відверто про це «щеплення» (тобто про пряме втручання, чого не могли собі дозволити на той час ані Патріарх, ані політичне керівництво, а також ЗМІ РФ) висловився у січні 2014 р. на зустрічі у Раді Федерації РФ очільник Синодального Відділу Московського патріархату щодо взаємин Церкви і суспільства. Йшлося про те, що перед загрозою «навали нової орди», відриву України від «східнохристиянської цивілізації» «країни Русского мира» були зобов'язані (!) найактивнішим способом втрутитися у хід української політичної кризи, не дозволити порушити «історичний вибір і волю цілого [українського – *Авт.*] народу» (?!). При цьому ймовірна реакція світової спільноти щодо порушення суверенності України («майбутнє України сьогодні буде вирішуватися не без участі зовнішніх сил») не бралася до уваги [23].

Практично, ці заяви, суголосні висловлюванням багатьох російських політиків та федеральних ЗМІ щодо ширення в Україні «анархії» та «беззаконня», необхідності рятування українців, не говорячи вже про «росіян», «російськомовних українців» (звичне гасло «своїх ми не залишаємо» що у цьому разі накладалося на тези спільноти «Дніпровської купелі»), створювали сприятливий ґрунт не лише для тиску на Україну, але й рішучого втручання в її внутрішні справи, що розпочалося з інвазії озброєних «зелених чоловічків» в АР Крим наприкінці лютого 2014 р., розгортання проросійського сепаратистського руху на Сході України. Від початку активної фази «гібридної війни» керівництво РПЦ виступило на боці країни-агресора («підтримка української цілісності на словах і майже повна свобода дій протилежного характеру» [24]), що полягало у прагненні будь що легітимізувати імперську політику РФ.

Про це свідчили широко розтиражовані у засобах масової комунікації численні заяви і звернення з боку РПЦ, Патріарха Кирила (починаючи з березня 2014 р.) до віруючих, громадян України і Росії, які, маючи відверто маніпулятивний характер, звертання до міфотворчості, цілковито спотворювали реальні події і наміри сторін, «зомбуючи» багатомільйонну аудиторію [9, с.41] у відповідному напрямі. Такою виявилася й перша реакція керівництва РПЦ на одностайне рішення Ради Федеральних зборів РФ

(1 березня 2014 р.) щодо підтримки звернення Президента РФ В. Путіна про введення російських військ в Україну. Враховуючи екстраординарність події, вже наступного дня була оприлюднена офіційна заява Патріарха Кирила, яка, зазначаючи про загрозу «існуванню України як єдиної держави», наголошувала на тому, що «український народ має сам, без зовнішнього втручання, визначити своє майбутнє» (!). Висловлювалося й запевнення Патріарха вжити всіх заходів задля впливу на політичну владу РФ й не допустити на землю України війни.

Набагато відвертішою (і цілком іншого змісту) виявилася заява Синодального Відділу Московського патріархату щодо взаємин Церкви і суспільства, у якій висловлювалася підтримка (!) збройної акції РФ в АР Крим, брутально зведеної до «миротворчої місії». Апелюючи до рішень Всесвітнього російського народного собору (1995 р.) на якому була зафіксована норма щодо підтримки права «російського народу» («поділена нація на своїй історичній території»), щодо возз'єднання «в єдиному державному тілі», в ній висловлювалася «надія» (!), що «місія російських воїнів з захисту свободи і самобутності... людей і їхнього життя» «не натрапить на жорстку протидію, яка призведе до багатомасштабного зіткнення» на терені «історичної Русі» (але не України!). Таким чином, право «росіян», «російськомовного населення» «на їхній самостійний, вільний цивілізаційний вибір» на теренах іншої держави [25] мав бути гарантований військовою силою.

Одночасно з закликами до миру, недопущення порушення добросусідських відносин між росіянами і українцями, перекладанням відповідальності за ситуацію виключно на київську владу у своїх зверненнях Патріарх Кирил намагався надати військово-політичній кризі в Україні особливого, сакрального змісту, що в кінцевому результаті «грало» проти Української держави. Принципово очільник РПЦ не відходив і від стилістичних форм, тотожних для політичного істеблішменту РФ, вживаючи виключно форму «на Україні», але не «в Україні», й намагаючись трактувати збройну оборону українцями своєї Вітчизни не інакше як «між-особна брань» у «південних межах історичної Русі» (?!). В руслі доктрини «русского мира» піддавалося сумніву й право України на суверенітет: «Сьогодні на просторах цього світу [«велика руська

цивілізація, що вийшла з Київської купелі» – *Авт.*] існують незалежні держави, і ми з повагою ставимося до їхнього суверенітету, до їхньої готовності та бажання самостійно будувати своє національне життя. Але це не означає, що прагнення до законного суверенітету, до реалізації цього суверенітету має супроводжуватися руйнуванням спільного «духовного простору».

Очілником РПЦ були сформульовані й «загрози», які полягали у втручанні зовнішніх сил (виключно США і Євросоюз), які, начебто, несли небезпеку не лише Україні («на Вітчизну нашу напали вороги», ймовірність «втрати справжнього суверенітету народу», «підкорення Вітчизни зовнішнім силам»), але й РФ (!), що полягали в намірах «відірвати південні й західні руські землі від єдиного світу» [26]. Зрозуміло, що ця «агресія» Заходу потребувала рішучої відсічі, що полягало у відтворенні «руської цивілізації» під проводом Москви. Звернення Патріарха Кирила були спрямовані й на «розмивання» громадянської й етнічної ідентичності українців («єдиний народ Божий») [27; 28; 29]. Вплив подібної активності з боку РПЦ на суспільство посилювався не лише за рахунок широкої ретрансляції пастирських послань у федеральних ЗМІ, проросійських каналах комунікації в Україні, але й тим, що в них настирливо доводилася думка, що «в хаосі громадянського протистояння» та анархії саме на «Православну Церкву в Росії і на Україні» покладалася домінуюча роль у справі досягнення миру [30]. На переконання ієрархів РПЦ, «миростворчу місію» в Україні серед усіх громадсько-політичних сил, релігійних конфесій виконувала лише УПЦ [31].

Допомагаючи кремлівським пропагандистам створити відповідний образ («картинку») про події в Україні, РПЦ (зокрема, Священний Синод РПЦ, Синодальний інформаційний відділ РПЦ, що відповідав за формування єдиної інформаційної політики церкви), не реагуючи на протиправну анексію РФ Криму, її підтримку збройного сепаратистського руху на Донбасі, свою увагу звертала на інше – «ширення хаосу і безладу», вбачаючи їхню причину у загостренні внутрішнього протистояння в країні. Разом з тим, у відриві від контексту постійно виголошувалися загальні заклики щодо припинення насильства, братовбивчого

протистояння [32; 33]. Як потужна і довгострокова акція, до релігійної практики була запроваджена й спеціальна молитва «за єдність і мир в Україні», що закликала до «недопущення роз'єднання і духовного засліплення народу, який понад тисячу років живе у лоні Православ'я», руйнування «вічних» цінностей, спадщини «історичної Русі» [34].

Попри вкрай негативне ставлення офіційного Кремля до нової політичної влади в Україні («київська фашистська хунта») саме Патріарх Кирил першим з кола російської суспільно-політичної еліти привітав наприкінці травня 2015 р. П. Порошенка з обранням на посаду Президента України, що стало приводом до чергової антиукраїнської заяви. Ним було запропоновано шлях припинення «кровопролиття» в Україні (практично безальтернативний, в руслі політики РФ), який полягав у спонуканні до «відкритого діалогу з народом і громадськими лідерами», а насправді – з московськими маріонетками, які очолили самопроголошені «ДНР» та «ЛНР». Привітання містило й відверті маніпуляції, пов'язуючи причину загострення політичної ситуації в Україні не з прихованою агресією РФ (ця тема стала табу для РПЦ), але виключно з наслідками Євромайдану – «полум'я ворожнечі спалахнуло в Києві, а тепер воно вирує на Південному Сході країни» [35].

Варто зазначити, що агресивна російська пропаганда, значним чином посилена релігійним чинником, продукування ідеології ненависті й агресивних настроїв, спрямована на поширення деструкції в українському суспільстві, досягла певних результатів. Зокрема, це було пов'язано зі «збоєм» «громадянського почуття» у багатьох жителів України, передусім, Донеччини, до чого були причетні й місцеві священники УПЦ, проросійські громадські організації (на кшталт «Союз православных братств Украины», «Союз православных граждан Украины», «Русь Триединая», «Единое Отечество» та ін.). Піддаючи сумніву або повністю заперечуючи українство як політичну націю, уникаючи назви «Україна» (Новоросія, Сіверщина, Слобожанщина, Донбас), «українець» («народи, які проживають на території сучасної України» [36], вони прагнули нівелювати громадянську ідентичність, «підміняти» її іншими – православною, регіональною тощо.

В оболонку православ'я була огорнута й політична доктрина сепаратистського руху на Донбасі, втілювати яку (включаючи й відновлення «оновленої» Російської імперії) під гаслами «Православие или смерть!» мали відповідні інституції, зокрема, «Православний Донбасс», «Православный Восход», «Русская Православная Армия», «Донецкая православная армия», що створювалися за ідейної підтримки РПЦ. Як висловлювався влітку 2014 р. один з лідерів донецьких сепаратистів, чого відверто аж ніяк не могли заявити офіційні інформаційні канали РФ, «Руська церква благословила нас на ту війну, яку ми ведемо. Це війна за «русский мир», війна за Новоросію, це війна за свободу від фашизму...» [37]. Насправді ж йшлося про «звільнення» всіх земель, належних до «русского мира», включаючи Київ і Галичину («ми за Росію від Карпат до Владивостока»), що мало покласти кінець «штучній» українській державності [38]. Заявлені клерикальні настрої не заважали сепаратистам використовувати й ідеї російського «червоного реваншу» – відновлення СРСР («православный Красный проект») [39]. Формальні миролюбні заклики керівництва РПЦ не зупиняли «рядових ієрархів» церкви брати активну участь в антиукраїнських масових акціях, у розгортанні в регіонах РФ «добровольчого руху», виступати ідейними натхненниками, інколи і з автоматом у руках [40], поширення агресії проти України.

Про це свідчили розтиражовані в Інтернеті (без відповідного реагування влади РФ!) кадри проводів «добровольців» («розвідників», «штурмового загону») у Томську (грудень 2014 р.), яких благословляв, роздаючи ікони, місцевий православний священник [41]. Подібними були й проводи «добровольців» в Єкатеринбурзі (березень 2015 р.). Незважаючи на те, що на той час в зоні АТО, згідно з Мінськими домовленостями, діяло перемир'я й «добровольці» були вимушені заявляти, що вони під знаменом Новоросії їдуть на Схід України «допомагати відбудовувати зруйновані міста» (?!), священник, одночасно й викладач теології місцевого університету, закликав «уральських добровольців» до іншого: «Бийте фашистську мерзоту... Не бійтеся нічого!» [42].

Свою активність РПЦ спрямовувала й на загострення міжконфесійної ситуації в Україні, що пов'язувалося головним

чином з дискредитацією українських християнських конфесій, які були в опозиції до РПЦ та УПЦ – УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ («схизматики», «розкольники», «уніати»). Зрозуміло, що у першу чергу це стосувалося «самопроголошеного» очільника УПЦ КП Патріарха Філарета, неодноразові заклики якого до захисту Вітчизни від сепаратистів («Ми не йдемо захоплювати чужі землі, а захищаємо своє») трактувалися не інакше, як підтримка «каральної операції в Донбасі», спонукання до братовбивства, виправдання громадянської війни [43; 44].

Особливу роль у цій деструкції мала відігравати УПЦ, яка в умовах розгортання «гібридної війни» своїми доволі суперечливими діями «підігрувала» РПЦ, що з успіхом використовувала пропагандистська машина РФ для посилення впливу на українське суспільство, що водночас легітимізувало й ескалацію конфлікту на Сході України. Серед них:

1) помітна еволюція риторики керівництва УПЦ від закликів до «боротьби з агресором», дотримання територіальної цілісності України* (початок 2014 р.) до вимог щодо припинення «братовбивчої війни», «примирення» (як явний посил з Москви), прагнення будь-що уникати осуду на адресу країни-агресора;

2) протидія ідеї створення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні;

3) актуалізація в Україні та поза її межами (Страсбург, квітень 2015 р.) проблеми утисків та порушення прав віруючих УПЦ, особливого погляду щодо загострення міжконфесійної ситуації в країні.

Враховуючи ж наростання конфліктності між УПЦ та іншими християнськими конфесіями, українські аналітики не виключали спроб РФ розігрування в Україні «православної карти» – провокування національно орієнтованої української спільноти до радикальних дій щодо складової РПЦ, що дало б змогу РФ стверджувати про переслідування владою «канонічної православної церкви», а як наслідок – мало слугувати прикриття подальшого розгортання російської агресії [9, с.368].

* Провокативним видавалося й використання на офіційних сайтах УПЦ у 2015 р. російських карт, на яких АР Крим зображувалася як «російська територія» (Росія, Республіка Крим).

На початку 2015 р., в умовах остаточного краху «проекту Новоросія», відсутності аргументованих підстав для продовження агресії РФ проти України, Кремль у своїй інформаційно-пропагандистській політиці практично перейняв конструкти РПЦ, прагнучи звести збройне протистояння на території України (терени «історичної Русі») до «священної війни», війни між православною та західною цивілізаціями [45]. Особливої уваги заслуговувала й заява Патріарха Кирила, виголошена в день відзначення Дня слов'янської писемності і культури в Москві (травень 2015 р.), яка могла створити нове поле напруги і нестабільності в Україні. Після здійснення «молитви про мир на Україні» очільник РПЦ оприлюднив звинувачення державній владі України у проведенні політики «войовничого безбожжя», з чим необхідно було покінчити («коли безбожжя стає державною ідеологією й коли в результаті гинуть люди, руйнуються храми, – це вже більше, ніж ідеологія... З усім цим справилася Церква наша – справиться і український народ» [46]). Зрозуміло, що така резонансна заява, особливо після кількох місяців відсутності очевидної активності РПЦ щодо України, знайшла своє реагування в Україні. Виявилося, що її просто не помітило керівництво УПЦ, яке і надалі прагнуло висловлювати подяку Патріарху Кирилу за «духовну підтримку» всього українського народу (!) [47]. Цілковито іншою виявилася реакція з боку УПЦ КП, представники якої цей випадок розцінили як «елемент кремлівської пропаганди», доказ співучасті РПЦ в агресії проти України [48].

Реальна загроза згаданій заяві, яку необізнані в тонкощах релігійних канонів могли обійти стороною [49], проглядалася при більш прискіпливому її розгляді, зважаючи на норми, зафіксовані в уже згадуваній доктрині РПЦ «Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви» щодо «громадянської непокорі» («якщо влада примушує православних віруючих до відступлення від Христа і Його Церкви,... Церква повинна відмовити державі у покорі» [5]). Тобто, на цей раз уже РПЦ перейняла своєрідну естафету у «кремлівських яструбів», виносячи заклик до пастви, українського громадянства «відмовити у покорі» світській владі, що на практиці означало спробу чергового «розхитування» внутрішньополітичної ситуації в Україні.

Ці дії РПЦ, як відзначали аналітики, збіглися зі зміною стратегії офіційної Москви в українському питанні, коли вона була вимушена відмовитися від збройного «бліцкригу» й перейти до втілення довгострокової програми підкорення України – з допомогою «м'якої сили», руками самих українців. Її мета полягала у поширенні серед українських громадян «позитивного іміджу Росії», виховування на фоні євроскептицизму та падіння життєвого рівня нового прошарку суспільства, орієнтованого на інтеграцію з РФ. Тому московське керівництво мало намір продемонструвати українському суспільству своє «позитивне ставлення», «повагу», «широку підтримку», а для цього необхідно було отримати нові канали впливу, нейтралізувати «антиросійські дії» з боку української влади. Одним з таких каналів і мала стати РПЦ («інструмент м'якої сили Кремля») [50; 51], яка в умовах наростаючої єдності українського суспільства у боротьбі проти агресора перейшла до нової тактики: замість дискредитованої доктрини «русского мира», яка все більше переходила у латентний вимір, на перший план висувалося завдання тотальної дискредитації всього українського.

Наведемо характерні приклади. Копіюючи ситуацію з анексованим Кримом, якому В. Путіним було визначене «сакральне місце» в російській державності, на початку 2015 р. в РФ з'явилася нова фальшивка, яка наділяла сакральним змістом ще і Новоросію. Йшлося про книгу К. Фролова «Сакральные смыслы Новороссии. Церковные и цивилизационные расколы в Новороссии, на Подкарпатской Руси и Украине», видання якої було приурочене до 6-ї річниці інтронізації Патріарха Кирила. Її зміст, що нагадував спрощений виклад радянських підручників, «оновлений» під вимогу кремлівських «переписувачів історії», полягав у спробі пояснити військовий конфлікт на Сході України через «призму релігійних і цивілізаційних смислів». Головна ідея твору зводилася до протистояння Новоросії (яка боролася за «православну руську самосвідомість») Україні («пронацистської хунти України»). Книга містила звичну сукупність тез, які транслювалися в російському інформаційно-пропагандистському просторі: віртуальності, антиправославному спрямуванні «проекту Україна» («Південно-Західна Русь»), «української ідеї», «кримінально-терористичної» діяльності

«розкольніцьких угруповань» (УПЦ КП, УАПЦ), нищення в Україні «канонічної Православної Церкви». До читачів доводилася теза про розгортання у «Великій Новоросії», «Підкарпатській Русі», «Малоросії», «Північній Русі», «окупованих київською хунтою», православного російського спротиву, який мав привести до перемоги «Святу Русь». Незважаючи на те, що ідеї, викладені в книзі, порушували низку конституційно-законодавчих норм РФ, у тому числі щодо заборони пропаганди та агітації, що розпалювали національну чи релігійну ненависть і ворожнечу*, її вихід був схвально сприйнятий російською громадськістю. Символічним стало й те, що невдовзі автор за свій твір отримав Національну премію в серії «Кращі книги і видавництва року».

Весною 2015 р. побачив світ пропагандистський фільм дякона РПЦ П. Шульженка за назвою «Мифы и были украинства». Етнічне походження автора – «малороса», – мало, начебто, позбавити його звинувачень у «національному шовінізмі». Насправді ж фільм, базуючись на російських пропагандистських міфах, огорнутих в теологічну канву, мав намір довести історію України, її сьогодення до повного абсурду – «неіснуюча країна» (у пазурах «антиправославної хунти»), «неіснуючий народ», «неіснуюча церква». Самі ж українці – «відірвані від російської цивілізації малороси» – зображувалися як охоплені «релігійним хаосом», легка жертва Сатани й «нової культурної і політичної інтервенції Заходу». Глядачам нав'язувалося переконання, що, незважаючи на анексію Криму, втілення збройним шляхом «проекту Новоросія» («духовний форпост православ'я»), стосунки між РФ і Україною у жодному разі не можна було трактувати як війна між «агресором і жертвою». Насправді ж (!) це було протистояння між «Небом і Пеклом», цивілізаційна протидія росіян, православних «зовнішній антихристиянській загрози». Суть войовничого фільму, далекого від Божих заповідей, зводилася до обґрунтування необхідності ліквідації «безбожної української влади», а всі «росіяни», «християни» благословлялися (!) на цю боротьбу, яка мала стати їхнім «святим обов'язком» [52].

* «Конституция Российской Федерации», Ст.13, 29; «Уголовный Кодекс Российской Федерации», Ст.282.

Загалом, новітню «релігійну експансію» РПЦ проти України, яка зайняла вагому «нішу» в інформаційно-пропагандистській політиці РФ щодо України, можна звести до декількох пов'язаних між собою напрямів:

- застосування маніпуляційних технологій, спрямованих на підміну реальних подій, пов'язаних з Революцією Гідності (Євромайданом) та її наслідками, зведення гострої політичної кризи в Україні до «братовбивчої», «громадянської війни»;

- латентна підтримка агресивних дій РФ, наміри легітимізувати її збройне втручання у внутрішні справи України (застосування конструктів від «миротворчої місії» РФ до «священної війни» між православною і західною цивілізаціями);

- сприяння у загостренні суспільно-політичної ситуації, міжконфесійних відносин в Україні, дискредитація її як суверенної держави, розмивання громадянської і етнічної ідентичності українських громадян.

Глибинні причини антиукраїнських дій РПЦ, які виходять далеко за релігійну сферу, полягають не лише у її глибокій вкоріненості до політичної системи РФ, але й тими загрозами, які несло остаточне незалежнення України від Кремля, втілення нею європейського вектора розвитку. Адже на черзі дня було й питання про створення Помісної Автокефальної Церкви в Україні, наступний «парад суверенітетів» церков, що відкривало перспективу втрати РПЦ домінуючого становища в православному світі. У свою чергу, висока «вага питання», що об'єднувало світську і духовну владу РФ, які вважали неприпустимим втрату своїх позицій в Україні, а разом з тим і істотних важелів для проведення світової геополітики, ставить на чергу дня необхідність напруження зусиль українців, їхньої єдності у відстоюванні суверенності і цілісності своєї Вітчизни.

1. «Русский мир», беззмстовний і нещадний // Радіо Свобода. – 2015. – 22 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26861980.html>

2. Московська патріархія стала на сторону агресора – Віктор Єленський / М. Щур // Радіо свобода. – 2015. – 16 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26797860.html>

3. Путин и РПЦ проповедают воинствующую идеологию, – американский Forbes // Экономические известия. – 2015. – 30 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/528-putin-i-rpc-propoveduyut-voinstvuyushhuyu-ideologiyu-amerikanskij-forbes

4. Церковь и государство: историческая ретроспектива и современная ситуация. Доклад протоиерея Максима Козлова на торжественном акте МДА // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2013. – 17 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/930676.html>

5. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2005. – 12 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.patriarchia.ru/db/text/141422.html

6. Сметанина С. Кто выиграет цивилизационную схватку за Русский мир? [Електронний ресурс] / С. Сметанина // Русский век. Портал для российских соотечественников. – 2015. – 15 травня. – Режим доступу: <http://www.ruvek.ru/?module=articlesp&action=view&id=9738>

7. Ивженко Т. Русский мир Украины дал трещину [Електронний ресурс] / Т. Ивженко // Независимая газета. – 2010. – 30 листопада. – Режим доступу: http://www.ng.ru/cis/2010-11-30/1_ukr.html

8. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2009. – 3 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

9. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2015. – 684 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf

10. Гарда М. Код сепаратизму в богослужбових текстах УПЦ: форми, формули, статистика. Частина I [Електронний ресурс] / М. Гарда // Релігія в Україні. – 2015. – 18 березня. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/28628-kod-separatizmu-v-bogosluzhbovix-tekstax-upc-formi-formuli-statistika.html>

11. Гарда М. Код сепаратизму в богослужбових текстах УПЦ: форми, формули, статистика. Частина II [Електронний ресурс] / М. Гарда // Релігія в Україні. – 2015. – 18 березня. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/28629-kod-separatizmu-v-bogosluzhbovix-tekstax-upc-formi-formuli-statistika-chastina-ii.html>

12. Ивахненко В. Жаркое лето патриарха Кирилла [Электронный ресурс] / В. Ивахненко // Радио свобода. – 2012. – 26 липня. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/24656867.html>

13. Деркач Т. Русский мир и миссионерское призвание РПЦ. Ч. II [Электронный ресурс] / Т. Деркач // Релігія в Україні. – 2009. – 15 грудня. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/2826-russkij-mir-i-missionerskoe-prizvanie-rpc-ch-ii.html>

14. Деркач Т. Русский мир и миссионерское призвание РПЦ. Ч. I. [Электронный ресурс] / Т. Деркач // Релігія в Україні. – 2009. – 9 грудня. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/2762-russkij-mir-i-missionerskoe-prizvanie-rpc-ch-i.html>

15. Сидоренко С. «Ошибка резидента»: Патриарх Кирилл и русский мир [Электронный ресурс] / С. Сидоренко // Релігія в Україні. – 2009. – 4 листопада. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/2314-oshibka-rezidenta-patriarh-kirill-i-russkij-mir.html>

16. Прот. А. Новиков. «Логика Патриарха – логика исторической правды» [Электронный ресурс] / А. Новиков // Релігія в Україні. – 2010. – 2 березня. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/3758-logika-patriarha-neumolimaya-logika-istoricheskoy-pravdy.html

17. Министр образования Дм. Табачник считает Малороссию ласковым прозвищем Украины, а «Русский мир» возможностью приобщиться к «миру величайших интеллектуальных глубин» // Релігія в Україні. – 2011. – 15 вересня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/11970-ministr-obrazovaniya-dm-tabachnik-schitaet-malorossiyyu-laskovym-prozvisshem-ukrainy-a-russkij-mir-vozmozhnostyu-priobshhitya-k-miru-velichajshix-intellektualnyx-glubin.html

18. Гавриш О. Русский мир вместо третьего Рима? [Электронный ресурс] / О. Гавриш // RISU. Релігійно-інформаційна служба України. – 2011. – 30 червня. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/43131/

19. Выступление патриарха Кирилла и реакция на него // Аналитик. Киевский центр политических исследований и конфликтологии. – 2009. – 11 листопада [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.analitik.org.ua/current-comment/int/4af80776a74d0/>

20. Деятельность «политического православия» оплачивалась Партией регионов // Релігія в Україні. – 2014. – 21 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/25857-deyatelnost-politicheskogo-pravoslaviya-oplachivalas-partiej-regionov.html

21. Патриарх Кирилл: Евромайдан не ослабит духовного единства Руси // Обозреватель.ua. – 2013. – 31 грудня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/75014-patriarh-kirill-evromajdan-ne-oslabit-duhovnogo-edinstva-rusi.htm>

22. Рождественское интервью Святейшего Патриарха Кирилла телеканалу «Россия» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 7 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3498045.html>

23. Россия должна вмешаться в дела Украины и спасти ее, считают в Русской церкви // Интерфакс. – 2014. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/print.php?act=news&id=54273>

24. Деркач Т. Принуждение к автокефалии: уйти, чтоб остаться? [Електронний ресурс] / Т. Деркач // RISU. Религиозно-информационная служба Украины. – 2015. – 11 червня. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/expert_thought/authors_columns/tderkach_column/60246/

25. У Кирилла призвали украинцев не оказывать сопротивление // ГЛАВКОМ. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/189230.html>

26. Святіший Патріарх Кирил: Церква завжди була запорукою миру і єдності народів Росії та України // Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату. – 2014. – 14 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3606175.html>

27. Святейший Патриарх Кирилл: «Обращаюсь ко всем, от кого зависит принятие решений: немедленно остановите кровопролитие» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 17 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3675054.html>

28. Святейший Патриарх Кирилл совершил молитву о мире на Украине // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 22 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3678044.html>

29. Патриарх Кирилл: «Вступите в реальные переговоры для установления мира и справедливости» // Odessit.ua: Одесса – 220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessit.ua/news/odessa/29890-patriarh-kirill-vstupite-v-realnye-peregovory-dlya-ustanovleniya-mira-i-spravedlivosti.html>

30. Кравец О. Реальный миротворец – каждый из нас [Електронний ресурс] / О. Кравец // Одна Родина. Информационно-аналитическое издание. – 2014. – 29 червня. – Режим доступу: <http://odnarodyna.com.ua/node/23004>

31. Святейший патриарх Кирилл: «Сегодня нет более важного вопроса, чем мир на Украинской земле» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. – 2015. – 17 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3996170.html>

32. Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского

патриархата. – 2014. – 19 березня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3609033.html>

33. В. Р. Легойда: «Московскому патриарху дороги и русские и украинцы» // Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. – 2014. – 24 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3611669.html>

34. Священный Синод РПЦ призвал духовенство и мирян к молитве за единство и мир в Украине / Официальное заявление Священного Синода РПЦ в связи с последними политическими событиями в Украине (журнал заседания №133) // Молитва за Украину. – 2014. – 10 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://axh.od.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=133:2014-04-10-06-21-14&catid=14:2014-01-10-00-17-34&Itemid=40

35. Звернення Предстоятеля Руської Православної Церкви до обраного Президента України П. О. Порошенка // Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату. – 2014. – 27 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/3660753.html>

36. Ответ православных верующих Украины Патриарху Константинопольскому Варфоломею // УНІАН. – 2014. – 22 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alternatio.org/about/item/21456-%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%82->

37. «Русская церковь благословила нас на ту войну, которую мы ведем», – лидер террористов Губарев. ВИДЕО // ЦЕНЗОР.НЕТ. – 2014. – 11 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/video_news/289527/russkaya_tserkov_blagosloвила_nas_na_tu_voyinu_kotoruyu_my_vedem_lider_terroristov_gubarev_video

38. Друзь И. Нам придется разбираться и с остальной частью Украины [Електронний ресурс] / И. Друзь // Православие или смерть! – 2014. – 7 травня. – Режим доступу: <http://varnava-mp.livejournal.com/263867.html>

39. Бойовики обурені, що Росія постачає їх «ржавими автоматами» // Радіо свобода. – 2014. – 9 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25450209.html>

40. Питерский священник РПЦ воюет вместе с террористами на Донбассе (ФОТОрепортаж) // Daily.net. – 2015. – 20 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24daily.net/?p=74176>

41. Добровольцы – в Луганск // YouTube. – 2014. – 7 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=WIZhgZyVspg&feature=youtu.be>

42. Уральский священник РПЦ – миссионер и богослов – благословил роту добровольцев на Донбасс: «Бейте фашистскую мразь. Не бойтесь ничего» // Релігія в Україні. – 2015. – 16 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/28606-uralskij-

svyashhennik-rpc-missioner-i-bogoslov-blagoslovil-rotu-dobrovolcev-na-donbass-bejte-fashistskuuyu-mraz-ne-bojtes-nichego.html

43. Сидорчик А. Во все тяжкие. Как «киевский патриарх» Филарет за властью гонялся [Электронный ресурс] / А. Сидорчик // Аргументы и факты. AIF.RU. – 2015. – 25 березня. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/religion/1475134>

44. Глава УПЦ КП: убийства мирных жителей Донбасса не нарушают божью заповідь // ВЕСТИ.RU. – 2015. – 25 березня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2452727>

45. Говорун К. Интерпретируя «русский мир» [Электронный ресурс] / К. Говорун // Русский Журнал. – 2015. – 9 лютого. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir>

46. Патриарх Кирилл заявил, что безбожие становится государственной идеологией Украины // NEWSru.com. – 2015. – 24 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/religy/24may2015/cyrillsays.html>

47. Местоблюститель УПЦ благодарит Патриарха Кирилла за поддержку // РИАОВОСТИ. RIA.RU. – 2015. – 24 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/society/20140524/1009147437.html?>

48. Главное государственное информагентство России исказило слова Патриарха Кирилла об Украине // Релігія в Україні. – 2015. – 25 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/29246-patriarx-kirill-bezbozhie-stanovitsya-gosudarstvennoj-ideologiej-ukrainy.html>

49. Тышкевич И. РПЦ объявила войну Киеву, или почему Украине необходимо решить религиозный вопрос [Электронный ресурс] / И. Тышкевич // Релігія в Україні. – 2015. – 29 травня. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/29307-rpc-obyavila-vojnu-kievu-ili-pochemu-ukraine-neobxodimo-reshit-religioznyj-vopros.html

50. Октисюк А. Путин меняет стратегию: новый план по возвращению контроля над Украиной [Электронный ресурс] / А. Октисюк // Апостроф. – 2015. – 21 травня. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/article/politics/2015-05-21/putin-menyayet-strategiyu-novyiy-plan-po-vozvrashcheniyu-kontrolya-nad-ukrainoy/1746>

51. Койер П. Священная война Путина и распад «Русского мира» [Электронный ресурс] / П. Койер // inoСМИ.RU. – 2015. – 4 червня. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20150607/228435955.html>

52. Мифы и были украинства (фильм) // Русь Православная: агентство аналитической информации. – 2015. – 22 квітня [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://rusprav.tv/mify-i-byli-ukrainstva-film-24524/>